

IKKE-NORMATIVE SUBJEKTER I DET DANSKE SPROGS HISTORIE*

Af Gunnar Hrafn Hrafnbjargarson (Aarhus Universitet)

1 Indledning¹

Et centralt træk i den syntaktiske udvikling af de fastlandsskandinaviske sprog, dvs. dansk, norsk og svensk, er tabet af et differentieret morfologisk kasusystem. De øskandinaviske sprog, færøsk og islandsk, har begge to bevaret et differentieret morfologisk kasusystem, idet de stadigvæk gør forskel på de fire kasus der også findes i det fællesnordiske sprog fra runeindskrifterne, nemlig nominativ, akkusativ, dativ og genitiv. De fastlandsskandinaviske sprog har ikke tabt alle kasusforskelle; endnu den dag i dag er der forskel på nominativ og ikke-nominativ indenfor pronominalsystemet (Jørgensen 2000).

En anden forskel mellem de to sproggrupper er at de to øskandinaviske sprog har ikke-nominative subjekter, mens fastlandsskandinaviske sprog udelukkende har nominativ-subjekter. Forskellige subjekttests viser nemlig at subjektet i sætninger som (1a) ikke er *þessir bátar* 'disse både', selv om det er markeret som nominativ, men *honum* 'ham', selv om det er markeret som dativ. Ligeledes er subjektet i den færøske sætning i (1b) ikke *hesar bátarnar* 'disse både', der er markeret som akkusativ, men *honum* 'ham', selv om det er markeret som dativ:

- (1) a. ... að honum líka þessir bátar
... at ham.**DAT** kan.lide.**3PL** disse.**NOM** både.**NOM**
'... at han godt kan lide disse både'

(islandsk)

- b. ... at honum dámar hesar bátarnar
... at ham.**DAT** kan.lide.**3SG** disse.**AKK** både.**AKK**
'... at han godt kan lide disse både'

(færøsk)

¹ Jeg vil gerne takke Marita Akhøj Nielsen på Gammeldansk Ordbog for hendes hjælp, og for tilladelse til at bruge ordbogens seddelsamling ved indsamling af data. Jeg vil også takke Inger Schoonderbeek Hansen for hendes hjælp ved indsamling af data fra Jysk Ordbog.

Selv om de fastlandsskandinaviske sprog i dag udelukkende har nominativsubjekter, har det formentlig ikke altid været sådan. Et eksempel som (2) viser at det på dansk ikke altid har heddet *Jeg drømte...*:

(2) Drømde mik en drøm i nat...²

For at finde ud af om dansk engang havde ikke-nominative subjekter, vil jeg nu prøve at anvende de tests der er blevet brugt til at påvise eksistensen af ikke-nominative subjekter i islandsk og færøsk (se fx Andrews 1976, Thráinsson 1979 og Sigurðsson 1989) på data jeg har indsamlet fra Gammeldansk Ordbog.

Jeg har indsamlet eksempler på verberne *græmje* 'græmmes', *lithe* 'lide', *sjune* 'synes', *dughe* 'du', *behage* 'behage', *gaghne* 'gavne', *drøme* 'drømme', *like* 'kunne lide' og *thykje* 'tykkes' hvor enten subjekt, objekt, eller begge to er personlige pronominer, fordi det er inden for pronominalsystemet den morfologiske forskel på nominativ og ikke-nominativ findes. Jeg fandt ialt 139 eksempler fra perioden 1200-1515. 107 sætninger (77% af 139) har ikke-nominative subjekter. Omkring 1450 bliver sandsynligheden for at finde sætninger (med de ovennævnte 9 verber) med ikke-nominative subjekter mindre end sandsynligheden for at finde sætninger med et nominativsubjekt og et akkusativobjekt.

2 Subjekttests

Der findes forskellige tests der afgør om noget er et subjekt eller ej. Subjekter har bestemte positioner i bisætninger, refleksive pronominer kan kun bindes af subjekter og subjekter har en speciel position i AcI- og NcI-infinitiver, dvs. konstruktioner hvor en indlejret sætning har et verbum i infinitiv. Et verbum i infinitiv kan ikke tilskrive kasus til sit subjekt, men i stedet får subjektet enten nominativ eller ikke-nominativ fra det finitte verbum i hovedsætningen (fx Hun så [*mig* læse bogen]). I alt er der 8 tests (se yderligere Sigurðsson 1989:204-209 og Thráinsson 1979):

- | | | |
|---------------------------|--------------------------|----------------|
| 1. Sætningsposition | 4. AcI-Infinitiver | 7. Kontrol |
| 2. Refleksivering | 5. NcI-Infinitiver | 8. Klitisering |
| 3. Konjunktionsreducering | 6. "Heavy Subject Shift" | |

Nogle af de 8 tests er ret svære at gennemføre, fx AcI- og NcI-infinitiver, fordi det er usædvanligt at have et verbum med et ikke-nominativ subjekt indlejret under verber som *se, høre, føle, bede, lade, forekomme* og *synes*. En test som "Heavy Subject Shift", ekstrahering af tunge subjekter, er også svær at gennemføre. Kasusforskelle findes kun hos pronominer som ikke er "tunge" nok til at undergå en flytning af denne type.

2.1 Sætningsposition

Subjekter har en bestemt position i sætningen. Hvis et subjekt er topikaliseret, befinder det sig i positionen umiddelbart foran det finitte verbum:

- (3) Mig synes ej blomster lystelig
 Mig.**AKK** synes.**SG** ikke blomster smuk
 'Jeg synes ikke at blomster er smukke'
- (1509)³

- (4) Jeg har måske læst bogen

Hvis et subjekt ikke bliver topikaliseret, forekommer det normalt i positionen umiddelbart efter det finitte verbum. I (5a) er et adverbialled blevet topikaliseret, (5b) viser omvendt ordstilling i et spørgsmål og (5c) viser en V1-deklarativ:

- (5) a. thij syntes meg thet ynkelicke
 derfor syntes.**SG** mig.**AKK** det ynkeligt
 'Derfor syntes jeg at det var ynkeligt'
- (1509)⁴
- b. synes thek ey so at være?
 synes.**SG** dig.**AKK** ikke så at være
 'Synes du ikke at det er sådan?'
- (1500)⁵

² Runev(DaSprogt.I.14)

³ Flor.1509.1321(RomDII.328)

⁴ Flor.1509v1404(RomD.II.330)

⁵ Suso106,18

- c. syntis honum som the komo til et stort vatn
 syntes.**SG** ham.**DAT** som de.**NOM** kom.**3PL** til et stort vand
 'Det forekom ham at de kom til et stort vand'
- (1425)⁶

- (6)a. Derfor har jeg læst bogen.
 b. Har du ikke læst bogen?

I bisætninger befinder subjektet sig i positionen umiddelbart efter konjunktionen:

- (7)a. ... um them thickir swa
 ... hvis dem.**DAT** synes.**3SG** så
 '... hvis de synes så'
- (1200)⁷

- b. ... tho at thek synes annær ledhes
 ... selv om at dig.**AKK** synes.**SG** ander ledes
 '... selv om du synes det er anderledes'
- (1450)⁸

- (8)a. ... hvis de ikke har læst bogen
 b. ... selv om du aldrig har læst bogen.

Ved verber med ikke-nominative subjekter fandt jeg ingen eksempler på topikalisering af objektet i bisætninger, dvs. rækkefølgen konjunktion-objekt-verb-verb-objekt-subjekt-verb-objekt:

- (9)a. *... om det havde dig thott (= ... hvis du syntes det)
 b. *... selv om bogen havde du læst.

Manglen på eksempler som (9) er relevant fordi hvis *thek* 'dig' i (7b) var et eksempel på et objekt som følger en konjunktion, så burde man også have fundet eksempler som (9). Altså konkluderer jeg at *them* i (7a) og *thek* i (7b) er subjekter og ikke foranstillede objekter.

2.2 Refleksivering

På moderne skandinavisk kan refleksive pronomener kun bindes af subjekter:

⁶ Sjt(Upps).19

⁷ SkL.HolmB.74.87^v,21

- (10) a. Hun_i fortalte ham_j en historie om sig selv_i / *sig selv_j
 b. Han gik sig en tur på stranden

Det samme gælder for de ældre stadier af dansk (se Mikkelsen 1911:258-267) og derfor må *honum* 'ham' i (11) være et subjekt:

- (11) a. *Honum* thøkte [*sek* vara i en lysteligen stath]
ham. DAT syntes. SG [*sig* være i en *dejlig* stad]
 'Han syntes at han var i en dejlig by'
- (1425)⁹

2.3 Konjunktionsreducering

På moderne skandinavisk kan man i den sidste af to koordinerede sætninger udelade subjektet, men ikke objektet:

- (12) a. I dag læste jeg en bog og [e] skrev et brev
 b. *Denne bog fandt jeg og [e] købte jeg med det samme

Hvis det også gælder for gammel- og middeldansk at kun subjekter kan udelades, må *oss* 'os' være subjektet for både *lighe* 'kunne lide' og *noghe* 'nøjes'¹⁰ i (13):

- (13) ... ladæ [*oss* lighe ok [e] noghe med thet]
 ... lade [*os. AKK* lide og [e] nøjes med det]
 '... lade os lide det og nøjes med det'
- (1407)¹¹

2.4 AcI-infinitiver

I AcI-infinitiver, dvs. akkusativ med infinitiv, befinder subjektet sig i bisætningens første position. Verbet i den indlejrede sætning er i infinitiv og kan derfor ikke tilskrive kasus til subjektet i sætningen. Verbet i hovedsætningen (*se, høre, bede, føle* eller *lade*) tilskriver derfor en ikke-nominativ kasus til subjektet i bisætningen. Ved verber med ikke-nominative subjekter har jeg dog endnu ikke fundet eksempler på denne konstruktion. Det

⁸ SøndEv.186,8

⁹ SjT(Holm).34

¹⁰ Verbet *nøjes* kunne engang have et ikke-nominativt subjekt:

(i) Hun har alt det, mig kand nøje. 'Hun har alt det jeg kan nøjes med.'

(1648 ASC.I.178)

¹¹ 26/2 1407 (Rosk,Rep.4882;i vid, 25/5 1414 kanc.)(bisp el.)kanc.;

er ikke sikkert at denne test overhovedet er velegnet for dansk. Et af AcI-verberne, *lade*, tillader nemlig topikalisering af objektet:

- (14) oc lada honum cristna af pafvan sælfom
 og lade ham kristne af paven selv
 'og lade ham kristne af paven selv'

(1425)¹²

2.5 NcI-infinitiver

I NcI-infinitiver, nominativ med infinitiv, befinder subjektet sig først i bisætningen, ligesom i AcI-infinitiverne. I stedet for at tilskrive en ikke-nominativ kasus til subjektet i den indlejrede sætning tilskriver verbet nominativ til subjektet. Ved verber med ikke-nominative subjekter har jeg ikke fundet eksempler på denne konstruktion.

2.6 “Heavy Subject Shift”

Det er umuligt at gennemføre denne test for dansk. Der findes kun forskel på kasus i pronominalsystemet i dansk og pronominer er ikke tunge nok til at undergå “Heavy Subject Shift” eller ekstraponering af subjektet. På moderne dansk findes tunge pronominer som positionelt opfører sig som substantiver (fx *du og jeg* eller *ham med det store skæg*), men de behøver ikke nødvendigvis undergå ekstraponering (Jørgensen 2000:72-76 og Mikkelsen 1911:593-596). Ved de 139 sætninger jeg har indsamlet har jeg ikke fundet eksempler på ekstraponering af subjektet.

2.7 Kontrol

Ved verber med ikke-nominative subjekter har jeg endnu ikke fundet eksempler på kontrol, dvs. sætninger som:

- (15) Han håber at behage sin svigermor

2.8 Klitisering

Ifølge Brøndum-Nielsen 1965:48 er brugen af klitiske former “især almindelig i Acc. og fremtræder navnlig i mere eller mindre talesprogsprægede Tekster”. *Han* ‘ham (akk)’ for-

¹² Sjt(Holm)

kortes således til *-(a)n* eller *-(æ)n*, og *hana* ‘hende (akk)’ forkortes til *-ana* eller *-(æ)na*. Jeg har ikke fundet eksempler på klitisering. Det kræver en mere systematisk søgning i kilderne, ikke mindst fordi de klitiske former i senere versioner af samme tekst bliver erstattet af ikke-klitiske former (Brøndum-Nielsen 1965:48).

3 Konklusion

Jeg har vist hvordan ikke-nominative subjekter i gammel- og middeldansk opfylder subjekttests som sætningsposition, refleksivering og konjunktionreducering. I gammel- og middeldansk optræder ikke-nominative subjekter i samme positioner som nominative subjekter i hovedsætninger, bisætninger og i sætninger hvor et andet led end subjektet er blevet topikaliseret. Refleksivpronomener kan bindes af ikke-nominative subjekter ligesom de bindes af nominativsubjekter, og et ikke-nominativ subjekt kan reduceres i en konjungeret sætning ligesom nominativsubjekter kan.

Jeg har endnu ikke fundet eksempler på ikke-nominative subjekter i NcI-infinitiver, klitisering eller eksempler der viser kontrol. Fordi pronomener ikke er tunge nok til at undergå ekstraponering, har jeg ikke fundet eksempler på “Heavy Subject Shift”.

En test, AcI-infinitiver, viser sig ikke at være velegnet for gammel- og middeldansk. Det er fordi mindst et af AcI-verberne, *lade*, tillader topikalisering af objektet i bisætningen.

4 Det større perspektiv

Jeg har her vist hvordan forholdene så ud i de ældre trin af det danske sprog. Dette er kun en del af et større projekt som ikke alene vil prøve at etablere hvordan det var dengang, men også undersøge hvordan de forandringer foregik der efterfølgende fandt sted, og som ledte til det nutidige danske system hvor man udelukkende finder nominativsubjekter.

Hypotesen er at der er tre trin i udviklingen fra et sprog med ikke-nominative subjekter og nominativobjekter til et sprog hvor subjekter udelukkende er nominative og objekter ikke-nominativ, se (16) nedenfor. Gammeldansk befinder sig i overgangen fra det første trin til det andet trin, mens middeldansk befinder sig på det andet trin i forandringen, hvor både subjekt og objekt er ikke-nominative. Efter 1500 begynder dansk så at bevæge sig fra det andet trin over til det tredje og sidste, hvor verber der før havde ikke-nominative subjekter, nu har nominativsubjekter.

(16) **DAT-NOM** → **DAT-AKK** → **NOM-AKK**

TRIN	SUBJEKT	OBJEKT	KONGRUENS
a. DAT – NOM	Dativ	nominativ	med objekt
b. DAT – AKK	Dativ	akkusativ	ingen kongruens
c. NOM – AKK	nominativ	akkusativ	med subjekt

Det er ikke kun dansk der har udviklet sig på denne måde, også engelsk har gennemgået denne udvikling (se fx Allen 1995):

- (17) a. þam wife þa word wel licodon
*den. **DAT** kvinde de. **NOM** ord godt kunne.lide. **3PL***
 'Kvinden kunne godt lide ordene'
 (oldengelsk 900)¹³
- b. She likes them
*hun. **NOM** kan.lide. **3SG** dem. **ACC***
 'Hun kan godt lide dem'
 (engelsk)

Moderne færøsk befinder sig midt imellem det andet trin og det tredje trin. Færinger født efter 1960 har udelukkende nominativsubjekter, mens ældre færinger stadigvæk har dativsubjekter:

- (18) a. av tí at mær dámar væl hesar bátarnar
*af det at mig. **DAT** kan.lide. **3SG** godt disse. **AKK. PL** både. **AKK. PL***
 'fordi jeg godt kan lide disse både'
 (færøsk, ældre generationer)
- b. av tí at eg dámi væl hesar bátarnar
*af det at jeg. **NOM** kan.lide. **1SG** godt disse. **AKK. PL** både. **AKK. PL***
 'fordi jeg godt kan lide disse både'
 (færøsk, yngre generationer)

Moderne islandsk befinder sig stadigvæk på det første trin og viser ingen tendenser til forandring:

¹³ Beowulf 936

- (19) a. af því að honum líka þessir bátar
 af det at ham. **DAT** kan.lide. **3PL** disse. **NOM. PL** både. **NOM. PL**
 'fordi han godt kan lide disse både'
 (islandsk)
- b. *af því að honum / hann líkar þessa báta
 af det at ham. **DAT** / han. **NOM** kan.lide. **3SG** disse. **AKK** både. **AKK**

Det er muligt at sønderjysk har bevaret ikke-nominative subjekter med verbet *tykkes*. I Jysk Ordbog har jeg fundet eksempler som (20):

- (20) a. Wad tükker dey?
 hvad synes dig
 (sønderjysk)
- b. Me tükkers wy schul older versöm e Guystiennest
 Mig synes vi skal aldrig forsømme en gudstjeneste
 (sønderjysk)

Dette kræver en nærmere undersøgelse, eksemplerne er ikke mange og viser ikke på hvilket trin sønderjysk befinder sig.

Kildeartikler

- ASC** = Astree Siunge-Choer.
 Udgave: Terkelsen, Søren.: Astree Siunge-Choer, I-III. København 1648-1654.
- Dyrerim** = Det gamle danske Dyrerim, Cod.Holm.K46,4.
 Udgave: Brøndum-Nielsen, J. (red.): De gamle danske Dyrerim. København 1908.
- Flor1509** = Flores og Blanseflor, Ghemen-tryk.
 Udgave: Brandt, C.J. (red.): Romantisk Digtning fra Middelalderen 2, s. 292-347 i uddrag. København 1870.
- JOB** = Jysk Ordbogs Seddelsamling.
- Runev** = Runevers i Codex Runicus AM28,8.
 Udgave: Brøndum-Nielsen, J. (red.): Danske Sprogtekster I, s. 14. 2. ændrede udgave. København 1932.

- SjT(Holm)** = Sjælens Trøst efter Cod.Holm.A109.
Udgave: Nielsen, N. (red.): Sjælens Trøst ("Siæla Trøst"), s. 25-130. København 1937-1952.
- SjT(Upps)** = Sjælens Trøst efter Cod.Upps.C529.
Udgave: Nielsen, N. (red.): Sjælens Trøst ("Siæla Trøst"), s. 3-24. København 1937-1952.
- SkL.HolmB74** = Skånske lov i Cod.Holm.B74
- Suso** = Henrik Susos Gudelig Visdoms Bog, AM783,4 (Grinderslev-håndskriftet).
Udgave: Brandt, C.J. (red.): Henrik Susos gudelige Visdoms Bog. København 1865 (= 1.del af Dansk Klosterlæsning fra Middelalderen. København 1865).
- SøndEv** = Tillæg til Søndags-Evangelier, GkS1390,4.
Udgave: Brandt, C.J. (red.): Kirkeårets Søndags-Evangelier med Udlæggelse, fra Advent til Langfredag. København 1865 (= 3.del af Dansk Klosterlæsning fra Middelalderen 1. København 1865).

Litteratur

- Allen, Cynthia. 1995: *Case Marking and Reanalysis. Grammatical Relations from Old to Early Modern English*. OUP, Oxford
- Andrews, Avery. 1976: The VP Complement Analysis in Modern Icelandic. *Proceedings of NELS 6:1-21*
- Brøndum-Nielsen, Johannes. 1965: *Gammeldansk Grammatik. Bind V: Pronominer*. Akademisk Forlag, København.
- Jørgensen, Henrik. 2000: *Studien zur Morphologie und Syntax der festlandskandinavischen Personalpronomina*. Aarhus University Press, Århus.
- Mikkelsen, Kristian. 1911: *Dansk Ordføjningslære*. Lehman & Stage, København. Genudgivet 1975 af Hans Reitzels Forlag, København.
- Sigurðsson, Halldór Ármann. 1989: Verbal Syntax and Case in Icelandic. PhD. Lunds Universitet.
- Thráinsson, Höskuldur. 1979: *On Complementation in Icelandic*. Garland Publishing, New York

<http://www.hum.au.dk/nordisk/norhrafn>
norhrafn@hum.au.dk